

УКРАЇНСЬКЕ ЕНТОМОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО — 60 РОКІВ ІСТОРІЇ

В.П. ФЕДОРЕНКО¹, І.А. АКИМОВ², В.О. КОРНЄЄВ²

*¹Інститут захисту рослин НАНУ,
вул. Васильківська, 33, Київ, 03022, Україна,
e-mail: plat_prot@ukr.net*

*²Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАНУ
України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ-30, ГСП, 01601 Україна,
e-mail: putchkov@izan.kiev.ua*

Ентомологічні товариства існують у багатьох країнах світу і об'єднують десятки, а інколи й сотні людей навколо вельми своєрідного об'єкта їхнього інтересу — комах — найчисленнішого і найрізноманітнішого класу тварин і взагалі живої природи.

Товариства не обмежені ні професійними, ні науковими рамками — і, як і належить товариствам, на рівних правах до них входять і вчені агрономи, котрі борються зі шкідниками, і аматори, які колекціонують жуків, метеликів та інших комах, і студенти, які вивчають ентомологію, лаборанти й аспіранти, котрі тільки-но доторкнулися до науки, і професори, академіки та досвідчені фахівці з науковими ступенями. Таке об'єднання надзвичайно плідне, адже згуртовує його членів для виконання масштабних завдань, що часто не під силу окремим практичним чи науковим установам. Товариство спрощує доступ

до інформації для його членів, дає їм змогу отримувати необхідну ентомологічну літературу, наукові матеріали та фахові консультації з різних галузей знань про комах.

Минулого року виповнилося 60 років від дня, коли було утворено Українське відділення Всесоюзного ентомологічного товариства — перше в СРСР самостійне регіональне відділення, яке врешті стало Українським ентомологічним товариством і функціонує й донині.

Ентомологія в Україні має більше ніж стоп'ятдесятирічні наукові традиції. Історію української ентомології до 1940 р. детально висвітлено в статті В.Г. Доліна, В.О. Мамонтової та О.П. Криштalia у книзі «История развития биологии на Украине» (1985), тому всіх зацікавлених ми адресуємо до неї. У нашій роботі буде розглянуто власне історію Українського ентомологічного товариства від моменту його утворення до нинішнього часу.

I. 1949–1975 рр. — Українське відділення у складі Всесоюзного ентомологічного товариства

У перші ж роки після закінчення II світової війни перед українськими ентомологами постало завдання відновлення дієздатної системи захисту рослин у сільському господарстві України як найважливішому аграрно-промисловому регіоні Радянського Союзу. Ситуація вимагала концентрації зусиль на прак-

тичних завданнях боротьби із шкідниками, створенні теоретичних засад прогнозів динаміки чисельності шкідників як частини екології, розробці надійних методів ідентифікації практично важливих груп комах і з'ясуванні складу фауни, та на підготовці кваліфікованих фахівців-ентомологів.

Щойно повернувся до Києва із Уфі Інститут зоології АН УРСР, одразу ж відновили роботу відділ екології комах під керівництвом Володимира Петровича Поспелова та Євгена Володимировича Зверезомб-Зубовського (1890–1967), відділ систематики та фауністики під керівництвом Івана Дмитровича Білановського (1978–1958), кафедра зоології безхребетних біологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, де екологічні й ентомологічні дослідження проводив Олександр Пилипович Кришталь (1908–1984) з учнями. У 1946 р. організовано першу в Україні (третю в СРСР) кафедру ентомології на біологічному факультеті Харківського державного університету ім. М. Горького на чолі з Сергієм Івановичем Медведевим; його учень Кирило Ксенофонтійович Фасулаті (1902–1978) очолив кафедру зоології безхребетних Ужгородського університету невдовзі після її створення.

1946 року на базі трьох лабораторій Інституту зоології у Києві створено Інститут ентомології і фітопатології сільськогосподарського відділення АН УРСР (з 1956 року – Український науково-дослідний інститут захисту рослин, з 2002 р. – Інститут захисту рослин Української академії аграрних наук, нині – Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України), першим директором якого став академік АН УРСР В.П. Поспелов, заступником – член-кореспондент АН УРСР Є.В. Зверезомб-Зубовський.

Для координації ентомологічних досліджень в Українській РСР і напередодні скликання I Всесоюзної ентомологічної наради 1949 р. утворено Українське відділення Всесоюзного ентомологічного товариства (ВЕТ) при Академії наук СРСР, а 3 червня 1949 року Президією Академії наук УРСР (протокол № 15, § 7) затверджено його статут. Головою відділення було обрано Є.В. Зверезомб-Зубовського. Більшість робіт з організації та підготовки документальної бази виконав доцент кафедри зоології безхребетних Київського

державного університету ім. Т.Г. Шевченка О.П. Кришталь.

У лютому 1950 р. делегація України у складі 8-ми провідних науковців з Києва, Харкова, Львова та Дніпропетровська брала участь у I Всесоюзній ентомологічній нараді в Ленінграді (Росія), де Є.В. Зверезомб-Зубовського було обрано віце-президентом ВЕТ. У зв'язку з колосальним зростанням потреби в ентомологічних дослідженнях для народного господарства перед Товариством було поставлено завдання залучати нових членів, включаючи усіх співробітників, котрі працюють в ентомологічній галузі, молодь, яка цікавиться ентомологією, аматорів та сприяти популяризації ентомологічних знань. Поміж іншим, в постанові наради наголошувалося на необхідності завершення організації Українського відділення ВЕТ і утворення Кримської філії ВЕТ у м. Сімферополі.

Про те, наскільки великою була зацікавленість держави в ентомологічних дослідженнях, свідчить той факт, що до роботи залучали фахівців найвищого ґатунку, котрі з політичних міркувань вважалися “неблагонадійними”: Є.М. Савченка та М.А. Теленгу (які працювали під час війни в окупованому німецькими військами Києві), О.П. Кришталь (який був військовополоненим) та С.М. Гершензона (якого після горезвісної сесії ВАСГНІЛ 1948 р. було затавровано як прибічника “вейсманізму-морганізму”). Але перш за все, це було можливим тому, що у складі ентомологічного товариства перебували ентомологи, чий моральні якості були такими ж високими, як і фахові.

У перше п'ятнадцятиріччя увагу ентомологів України було зосереджено майже виключно на вивченні шкідників, розробці і тестуванні хімічних засобів боротьби з ними, а також на фундаментальних фауністичних та екологічних дослідженнях родин комах, представники яких мають велике господарське значення. Після виходу друком монографічних оглядів І.Д. Білановського про тахін включно із саркофагідами (1951; 1953) та конопід Укра-

їни (1956), М.П. Дядечка про сонечок (1954) у другій половині 1950-х рр. розпочато публікацію серії “Фауна України”; арахноентомологічну її частину відкрили монографії Є.М. Ємчук (1960), В.Г. Пучкова (1961) та В.І. Юркіної (1961), присвячені іксодовим кліщам, клопам-щитникам і блохам. Водночас, українські ентомологи друкують масштабні зведення у серії “Фауна СССР”: С.І. Медведєв (1949, 1951, 1952, 1960, 1964, 1968), М.А. Теленга (1955¹) – про їздців-іхневмонід та Є.М. Савченко (1961, 1964) – про комарів-довгоногів. М.А. Теленгою було закладено основи для широкого використання трихограми та біологічного захисту від кров’яної попелиці, а Є.М. Савченком – хімічного захисту від шкідників буряків та інших технічних культур.

У 1950-ті рр. з’явилися фундаментальні фауністико-екологічні огляди шкідників садових насаджень (Васильєв, 1955) і цукрових буряків (Зверезомб-Зубовський, 1956). У цей період на базі Українського науково-дослідного інституту захисту рослин та Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків випробувано найефективніші і розроблено нові хімічні методи захисту рослин від шкідників.

Величезний вклад у розвиток сільськогосподарської ентомології вніс Остап Йосипович Петруха (1904–1977). З березня 1948-го і до останніх днів свого життя О.Й. Петруха працював завідувачем відділу ентомології Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків. Будучи високоосвіченим фахівцем у царині прикладної ентомології, він водночас був і відомим систематиком, зокрема, такої групи комах, як довгоносики роду *Sitona*. Його монографія “Клубеньковые долгоносики рода *Sitona* Germ. фауни СССР, вредящие бобовым культурам” (1969) за глибиною порушених проблем та за баченням шляхів їх розв’язання залишається неперевершеною дотепер, і є настільною книгою вже не одного покоління ентомологів.

О.Й. Петрухою розроблено зональну систему заходів обмеження чисельності шкідників цукрових буряків. Перу вченого належать монографії – “Вредители полевых культур” (1930), “К изучению энтомофауны дикой бобовой растительности” (1937), “Серый свекловичный долгоносик и меры борьбы с ним” (1947), “Вредители сахарной свеклы...” (1954); “Свекловодство” т. 3, ч. 1.

Школа Остапа Йосиповича об’єднала таких відомих ентомологів як В.О. Мілоранський, В.О. Шмельова, Г.Ю. Соболь, О.Н. Житкевич, Н.І. Несторенко, Ю.П. Бічук, Г.Ф. Гапонова, З.М. Савицька, Т.В. Мілаєнко, А.І. Коковихін, С.О. Трибель, В.П. Федоренко, Ю.А. Гресь, І.В. Пісня, С.І. Струкова.

Період з 1949 по 1958 рік позначився формуванням кількох ентомологічних шкіл, з яких першорядними, беззаперечно, були харківська і київська.

Під керівництвом С.І. Медведєва в Харкові у 1950-і рр. працювали або розпочинали свою наукову діяльність І.К. Лопатін, І.В. Мальцев, В.Б. Захаренко, О.О. Лісецький, Д.С. Шапіро, М.П. Божко, В.М. Логвиненко, А.Е. Штандель, Ю.П. Коршунов, В.С. Солодовникова, Г.М. Левчинська, О.П. Рибалко, В.М. Грама, Р.А. Огуль, Л.П. Істоміна, А.В. Мізер, Г.К. Шевченко, Н.С. Прудкіна, Г.О. Тімченко, Ю.П. Максимова та О.О. Міщенко. На кафедрі зоології та ентомології Харківського сільськогосподарського інституту ім. В.В. Докучаєва сформувалося три ентомологічних школи, які очолили В.Г. Аверін, О.О. Мігулін та Б.М. Литвинов. Динаміку чисельності шкідників польових та овочевих культур вивчали З.П. Борисова, М.Н. Погорелов, Н.Х. Борисенко, Т.Г. Єфремова, В.І. Цибулько та ін., шкідників плодових та ягідних культур – О.Г. Дегтярьов, Ю.В. Хижняк, В.С. Кудрявцев та ін., шкідників лісових культур – Й.Т. Покозій, В.Д. Бідний, О.І. Мезенцев; розпочинає роботу в галузі технічної ентомології О.З. Злотін.

¹ Два випуски *Hymenoptera Ichneumonidae* було випущено М.А. Теленгою ще до війни (1936, 1941)

Студентами - дипломниками О.П. Криштalia на кафедрі зоології безхребетних Київського державного університету у 1949–1960 рр. були Г.З. Осичнюк, Н.Г. Дашкіна, В.Г. Долін, З.Ф. Ключко, І.О. Левченко, Л.Г. Рогоча, О.В. Вікторов-Набоков, Л.І. Францевич, Л.В. Голубнича, Ю.О. Костюк, М.Д. Зерова, І.А. Акімов та ін.; пізніше майже всі вони захистили кандидатські дисертації під керівництвом Олександра Пилиповича і стали відомими вченими.

Ще одна ентомологічна школа складалася на кафедрі зоології безхребетних Ужгородського університету, де працювали С.Ф. Сегеда, К.К. Фасулаті, В.Ф. Палій і Т.А. Тверітіна, сюди ж у 1952–1956 рр. прийшли учні К.К. Фасулаті — Г.М. Рошко, І.М. Ликович та І.І. Бокотей; випускником кафедри цього періоду також є В.М. Бровдій.

У Криму одразу після війни відновив свою діяльність відділ ентомології та фітопатології (з 1980 р. — відділ захисту рослин) Нікітського ботанічного саду під керівництвом професора І.З. Лівшиця, який, поміж іншим, вирішував завдання систематики і фауни комах та кліщів — шкідників садових культур, їх ентомофагів та акарифагів. В аспірантурі цього відділу за час його діяльності підготовлено 5 докторів і 50 кандидатів наук, які становлять також вагому арахноентомологічну школу.

Львівське відділення ВЕТ працює з кінця 1950-х рр., об'єднуючи ентомологів Львівського сільськогосподарського інституту, НДІ землеробства і тваринництва західних районів УРСР, Львівського лісотехнічного інституту, Станції захисту рослин, Зональної карантинної лабораторії та Медінституту. Львівське відділення ВЕТ з початку 1970-х років очолив Іван-Йосип Корнилович Загайкевич (1923–2001). Після захисту кандидатської дисертації у 1954 р. в Інституті ентомології та фітопатології АН України під керівництвом Д.Ф. Руднева він повертається до Львова, де досліджує комах-шкідників деревних і чагарникових порід, у т.ч. жуків-вусачів, златок, короїдів, метеликів-склівок

тощо (1959), очолює ентомологічну групу при Державному природознавчому музеї АН УРСР і читає спецкурси лекцій у Львівському державному університеті ім. І. Франка, значною мірою сформувавши нинішню львівську ентомологічну школу. Ядро львівської ентомологічної школи відтоді зосереджене в Державному природознавчому музеї НАН України (ДПМ НАНУ). У різний час роботу Львівського відділення ВЕТ очолювали Ф.І. Яценко, В.К. Фінаков, В.Ф. Палій, І.К. Загайкевич, членами були І.М. Антонюк, Е.М. Білоконь, Н.Л. Бойко, Я.В. Брицький, І.М. Бублик, М.С. Дудкіна, Р.В. Дяківська, К.В. Згерська, В.І. Здун, М.З. Калужняцька, Х.Г. Кияк, П.Ф. Кордуба, О.В. Лаврух, Л.М. Мельник, Н.І. Осипенко, Н.Г. Осмола, Р.С. Павлюк, С.Е. Пілявський, В.І. Плотніков, Т.Ф. Плужніченко, Д.П. Сажин, Л.А. Скоробогата, О.І. Солодовнікова, Л.О. Страдімова, Я.Й. Харамбура, Ф.І. Яценко та ін.

Роботи у фауністичному напрямі продовжувалися у Київському державному університеті — О.П. Кришталь публікує монографічні огляди ентомофауни ґрунту та підстилки в долині середньої течії Дніпра (1956) і шкідників сільгоспкультур Лісостепу та Полісся України (1959); його учні З.Ф. Ключко (1963) та В.Г. Долін (1964) публікують «Фауністичний огляд метеликів-совок Західної України» і «Визначник личинок жуків-коваликів європейської частини СРСР». В Українському науководослідному інституті захисту рослин М.П. Дядечком (1964) опубліковано монографічний огляд трипсів європейської частини фауни СРСР.

З 1958 по 1990 р. головою Українського відділення ВЕТ був членкореспондент (з 1964 р. — академік) АН УРСР Вадим Петрович Васильєв (1912–2003), під керівництвом якого досліджували шкідливих комах і розробляли методи боротьби з ними (переважно в очолюваному ним Українському НДІ захисту рослин. Серед масштабних проектів слід назвати три томне монографічне видання «Вреди-

тели сельскохозяйственных культур и лесных насаждений» (1973–1975) під редакцією В.П. Васильєва, за який у 1976 році колектив авторів було удостоєно Державної премії УРСР.

У середині 1960-х років закінчується не тільки період так званої «хрущовської відлиги», закінчується переможна хода хімічного методу захисту сільськогосподарських культур від шкідників – виявлено надзвичайно негативні наслідки застосування отрутохімікатів для довкілля і здоров'я людини. Змінюється соціальний попит на наукові продукти, які створює ентомологія: все більше йдеться про розвиток біологічних та інтегрованих систем захисту рослин.

У 1965–1975 рр., у зв'язку із роботою біологічних заходів, а особливо – введенням у культуру окремих видів ентомофагів, виникає потреба в поглибленні фауністичних, екологічних і таксономічних досліджень складних та маловивчених груп ентомофагів (численних родин їздців, а також жуків, двокрилих, павуків, кліщів) і, врешті-решт, у запровадженні результатів цих досліджень у практику.

В цей період в Інституті зоології АН УРСР науковці М.Д. Зерова, В.І. Толканіч та С.В. Кононова розпочинають дослідження їздців-евритомід, їхневмонід і сцеліонід. Розпочатий у 1962 р. І.О. Левченком цикл робіт про передачу медоносними бджолами інформації щодо розташування джерела живлення завершився у 1976 р. узагальнюючою монографією. У 1963 р. дослідження фізіології зору комах починає Л.І. Францевич.

Протягом 1960-х років в Ужгородському університеті здійснюють ентомологічні дослідження М. Погоріляк, В.О. Добей, А.А. Зубенко, З.Л. Анікіна та М.Ф. Мателешко.

Продовжуються фауністичні дослідження, розпочаті ще в 1950-ті роки. Виходять друком нові монографії у серіях “Фауна України” і “Фауна СРСР” Є.М. Савченка (1966, 1973), В.Г. Пучкова (1961, 1962, 1969, 1974), Г.З. Осичнюк (1970, 1972) та В.О. Мамонтової (1972). Надруковані перші монографіч-

ні роботи В.М. Єрмоленка (1972, 1975), В.М. Бровдія (1973, 1977), Г.В. Бошка (1973), З.С. Гершензон (1974), Г.Д. Сергієнко (1974), В.М. Логвиненко (1975), Є.М. Терезникової (1975) присвячені пильщикам, листоїдам, гедзям, іпономевтоїдним молям, вошам, фульгורіїдним цикадам і червцям. У перших томах колективної монографії “Определитель насекомых европейской части СССР” (1965, 1966, 1969) з'являються розділи, написані українськими ентомологами С.І. Медведевим, В.Г. Пучковим та Є.М. Савченком.

З середини 1960-х рр. у Донецькому університеті цілеспрямовані ентомологічні дослідження розпочала З.В. Усова, котра стала першим деканом відкритого у 1964 р. біологічного факультету і завідувачем кафедри зоології. Усова заклала початок широким еколого-фауністичним дослідженням мошок в Україні і створила арахно-ентомологічну школу, підготувавши більше 20-ти фахівців (О.Є. Рязанцева, М.М. Ярошенко, В.Є. Скляр, Є.Н. Маслодудова-Пушкар та ін.), які вивчають мошок, кровосисних комарів, орібатидних і гамазових кліщів, колембол.

У складі Одеського відділення ВЕТ значну організаційну та пропагандистську роботу виконували Т.Н. Добрецова, В.П. Рекач, П.І. Єгоров, І.А. Казас, О.І. Казас, А.С. Карпов, С. Романченко, М.П. Ніколенко, Є.А. Левченко, О.Є. Кутателадзе, Л.Г. Попова та ін. З початку 1960-х рр. в Одеському університеті В.Д. Севаст'яновим (лауреат Державної премії СРСР) започатковано акарологічні дослідження, описано понад 150 видів кліщів, складено визначники ряду груп кліщів, що живуть у ґрунті. Під його керівництвом виконували роботи О.К. Фурман, Т.Ф. Крутоголова, С.П. Ужевська, Д.А. Ківганов, В.С. Трач та ін. Нині роботи продовжуються у напрямі вивчення паразитичних кліщів та педобіонтів.

Наприкінці 1960-х рр. при біологічному факультеті Київського університету ім. Т.Г. Шевченка організована і збудована за ініціативою О.П. Кришталя лабораторія екології, отримала новий

напряму роботи — переважно фауністичні та екологічні дослідження кровосисних та синантропних комах. Дослідження виконували Н.Г. Дашкіна, Д.Б. Царичкова, В.П. Шеремет, З.С. Ходикіна, О.В. Вікторов-Набоков, Ю.Г. Вервес, Л.В. Карпенко та інші ентомологи.

Таким чином ентомологічні дослідження в Україні стали масштабними

і різноплановими, такими, що вимагали значної координації досліджень не тільки на союзному рівні, але й всередині республіки. Саме для цього у 1975 р. в Києві було скликано Перший з'їзд Українського відділення ВЕТ, який надав йому автономного статусу і перейменував в Українське ентомологічне товариство.

II. 1975–1992 рр. — Українське ентомологічне товариство у складі ВЕТ

У другій половині 1970-х років Радянський Союз вступив у період “розвиненого соціалізму”, коли зростання внутрішнього валового продукту та державних інвестицій у сільське господарство і науку позначилися на збільшенні фінансування ентомологічних досліджень: передусім прикладних але також і фундаментальних. У цей час розширюються обсяги і кількість наукових проєктів, що виконуються у найважливіших наукових центрах АН УРСР, Всесоюзної академії сільськогосподарських наук і Міністерства вищої та середньої освіти, передусім — в Інституті зоології, Українському науково-дослідному інституті захисту рослин, вищих учбових закладах та ін.

Вже традиційні фундаментальні дослідження з фауністики та систематики комах, павуків та кліщів отримують своє продовження у нових монографічних випусках серій “Фауна СССР” і “Фауна України” Є.М. Савченка (1982, 1983, 1985, 1986), В.М. Єрмоленка (1975), Г.З. Осичнюк (1977), М.Д. Зерової (1976, 1978), В.М. Бровдія (1977, 1983), Г.К. Шевченко (1977), З.Ф. Ключко (1978), Ю.О. Костюка (1980), В.Г. Толканіц (1981, 1987), Є.М. Терзникової (1981, 1986), В.Г. Доліна (1982, 1986), І.О. Федоренко та П.В. Пучкова (1987), присвячених комарам-довгоногам і болотницям, пильщикам, бджолам-андренідам, хальцидам-евритомідам, жукам-листоїдам, мокрецам, совкам, листовійкам, їздцям-іхневмонідам, червцям, жукам-коваликам, пухоїдам і клопам-ночолізам. Ці роботи підготовлені у відділі фауни та систематики комах Інституту зоології АН України, який з березня

1975 р. очолював професор В.Г. Долін (член-кореспондент АН України з 1985 р.). Виходять друком монографічні огляди їздців-сцеліонід С.В. Конової (1983, 1990) у серії “Определители по фауне СССР” і том “Фауна Украины” (1992). У наступних томах “Определитель насекомых европейской части СССР” (1978, 1981, 1986) з'являються розділи, написані М.Д. Зеровою, В.Г. Толканіц, З.С. Гершензон і А.Г. Котенком.

Вийшли друком монографії Л.І. Францевича (1980, 1986), присвячені зоровому аналізу простору у комах і просторовій орієнтації тварин.

Було успішно доопрацьовано і перевидано друге, розширене видання книги «Вредители сельскохозяйственных культур и лесных насаждений» (1978, 1988, 1989) під редакцією В.П. Васильєва і В.Г. Доліна. В.М. Єрмоленко опублікував «Атлас комах-шкідників польових культур» (1984). Вивчення жуків-коваликів та їхніх личинок-дротяників увінчалось книгою «Определитель личинок жуков-щелкунов» (В.Г. Долин, 1978).

Наприкінці 1970-х та на початку 1980-х рр. українські ентомологи брали участь в експертизі можливих наслідків так званих «проєктів сторіччя» з проведення каналу «Дунай — Дніпро», міжбасейнових перекидів стоків вод та зрошування у Північному Причорномор'ї. Завдяки їх роботі вдалося значно обмежити, а то й зовсім зупинити деякі руйнівні проєкти.

У 1980 р. видано «Червону Книгу УРСР», авторами багатьох нарисів якої були українські ентомологи В.М. Єрмоленко, Ю.П. Некрутенко, В.Г. Долін та ін. 1985-го року побачила світ книга «При-

рода Украинской ССР. Животный мир», серед авторів якої В.Г. Долін та інші ентомологи. 1988-го року опубліковано довідкове видання «Редкие и исчезающие растения и животные Украины», що мало передувати наступному виданню «Червоної книги»; автором нарисів про комах є Ю.П. Некрутенко. Виходять друком дві монографії цього ж автора про денних метеликів Криму та Кавказу (1985, 1990).

З виділенням у складі відділу паразитології лабораторії (1968), і утворення у 1978 р. відділу акарології, отримують подальший розвиток фауністичні й морфоекологічні дослідження кліщів. Результати всебічних досліджень кліщів-родакарід фауни Палеарктики відображено в монографії Г.Й. Щербак (1980).

І.А. Акімов та його співробітники й учні – Л.О. Колодочка, І.В. Пілецький, І.С. Старовір, А.В. Ястребцов, В.Т. Горголь та ін. – опублікували серію з 5-ти монографій: про біологічні основи шкодочинності акароїдних кліщів (1985), про хижих і паразитичних кліщів-хейлетид (1990), хижих кліщів у закритому ґрунті (1991), а також збудника варроозу бджіл – кліща варроа (1988, 1993).

Починаючи з 1960-х років під керівництвом доктора біологічних наук І.З. Лівшиця у Нікітському ботанічному саду досліджують кліщів та комах – шкідників у закритому ґрунті.

З 1980 по 2003 р. у відділі захисту рослин Нікітського ботанічного саду під керівництвом доктора біологічних наук В.І. Митрофанова, крім традиційних еколого-фауністичних і таксономічних досліджень паразитичних та хижих комах і кліщів в агроценозах, розробляли екологічні основи управління сталим розвитком агроландшафтів на основі теорії екосистем.

У Державному природознавчому музеї НАН України (Львів) у цей період працювали І.К. Загайкевич (Buprestidae, Cerambycidae), Л.Л. Коссак (Cantharidae), В.В. Меламуд (Oribatida), В.Б. Різун (Carabidae), Є.В. Рукавець (Шапошнікова) (Collembola), М.І. Сергієнко (Mesostigmata), Л.Й. Тільман (Curculionidae), Р.Ф. Тур (Staphylinidae),

Я.Й. Харамбура (Mallophaga), у Львівському державному університеті ім. Івана Франка – І.М. Бублик (шкідники саду), Л.М. Мельник (буряковий довгоносик), у Львівському зооветеринарному інституті – М.М. Данко (Trichoptera). Підсумком вивчення ґрунтових безхребетних Українських Карпат стала монографія М.І. Сергієнко, І.К. Загайкевича, В.Г. Рошка та ін., присвячена ґрунтовим членистоногим Українських Карпат (1988), а результатом вивчення жуків-вусачів Західної України та суміжних територій стала книга І.К. Загайкевича «Таксономия и экология усачей» (1991).

У Києві протягом 1970–1990 рр. активно працює міське відділення УЕТ під керівництвом В.М. Єрмоленка; на засіданнях якого раз на місяць доповідали про результати наукових експедицій з демонстрацією слайдофільмів, про найбільш цікаві результатами досліджень та апробації матеріалів дисертаційних робіт.

У підготовці І видання «Червоної книги УРСР», до якої було включено 18 видів комах, що потребують охорони, брали участь ентомологи: В.М. Єрмоленко, З.Ф. Ключко та О.А. Петрусенко.

Наприкінці 1980-х рр. в результаті досліджень, що проводилися як у відділі загальної та прикладної ентомології Інституту зоології, так і у створеному у 1985 р. відділі систематики ентомофагів та екологічних основ біометоду, під проводом проф. М.Д. Зерової виходять друком три випуски колективної монографії «Насекомые-галлообразователи культурных и дикорастущих растений европейской части СССР» (1988–1991), авторами якої були не тільки українські ентомологи М.Д. Зерова, В.М. Єрмоленко, В.О. Мамонтова, Л.А. Дьякончук та Т.П. Коломоець, але й російські фахівці-систематики Е.П. Нарчук, Б.М. Мамаєв, С.Ю. Синьов і М.В. Козлов.

Комплексні дослідження корисних комах-ентомофагів зеленої дубової листовійки, непарного шовкопряда, а також численних шкідників яблуні знайшли узагальнення у 2-х монографіях (1989, 1992), авторами яких були провідні ентомологи Києва (М.Д. Зерова,

В.Г. Толканіц, А.Г. Котенко, С.В. Кононова, Л.Я. Серьогіна, В.М. Фурсов, Г.М. Нікітенко, С.В. Свиридов, М. Б. Нарольский та Ужгорода (С.І. Фаринець і Ж.Г. Меліка). Оpubліковано каталог видів роду *Trichogramma* світової фауни (М.Д. Зерова, В.М. Фурсов, 1992). Друком виходять цикли статей у серії «Насекомые Монголии» (Ю.Г. Вервес, 1977–1990; П.В. Пучков, 1982, 1989; В.О. Корнєєв, 1990) та випуски монографії «Die Fliegen der Palaearktischen Region» (Ю.Г. Вервес, 1982–1993).

Після аварії на Чорнобильській АЕС (1986) в Інституті зоології ім. І.І. Шмальгаузена працювала наукова група під керівництвом члена-кореспондента АН України Леоніда Івановича Францевича, основним завданням якої було вивчення впливу наслідків аварії на тваринний світ. У складі групи були українські ентомологи В.Г. Долін, В.М. Стовбчатий, О.В. Пучков, І.Г. Плющ, В.Б. Шуваліков, В.М. Титар, Я.Ф. Красюкова, О.Д. Комісар, С.Ф. Зражевський та ін. Основні результати їхніх робіт відображено у монографії Л.І. Францевича, В.О. Гайченка та В.І. Крижанівського «Животные в радиоактивной зоне» (1994).

З виходом у світ численних монографічних досліджень і накопиченням

значних ваучерних ентомологічних колекцій, Інститут зоології стає центром фахової таксономічної експертизи не тільки серед ентомологів України, але й усього Радянського Союзу. На III з'їзді Українського ентомологічного товариства (1985 р.) його головою було обрано завідувача відділу загальної та прикладної ентомології Інституту зоології, члена-кореспондента АН України Володимира Гдаліча Доліна (1932–2004). Протягом 1980-х років силами ентомологів і акарологів Інституту зоології АН УРСР за значної участі інших осередків Українського відділення ентомологічного товариства у Києві було скликано IX з'їзд Всесоюзного ентомологічного товариства (1984) та XII міжнародний симпозиум з ентомофауни Середньої Європи (1988). Крім того, ентомологи Київського державного університету, а також Інституту зоології і Білоцерківського сільськогосподарського інституту провели у Білій Церкві (1983 р.) III всесоюзний діптерологічний симпозиум. Всі ці зустрічі зміцнили кооперацію українських ентомологів не тільки між собою, але й із ширшим загалом фахівців у різних галузях науки про комах — від систематики, морфології, палеонтології, фізіології і екології до прикладних аспектів аграрної, ветеринарної та медичної ентомології і паразитології.

III. 1992–2009 р. Українське ентомологічне товариство

Глибокий економічний спад у 1990–2000 рр., спричинений дезінтеграцією загальносоюзних виробничих і наукових інфраструктур колишнього Радянського Союзу, різко позначився на фінансуванні науки, у т.ч. аграрних і біологічних досліджень, в усіх нових незалежних державах. Після певного періоду інерції та роботи на старих наукових здобутках, колекційних зборах та ентузіазмі наукових кадрів, у переважній більшості колишніх союзних республік ентомологія, як наука, практично припинила своє існування.

У першій половині 1990-х років ще продовжувалася публікація результатів

робіт, фактичний матеріал до яких було накопичено переважно у 1980-і роки. Вийшли друком монографії Г.Д. Сергієнко про нижчих кліщів-орібатід (1994), монографії М.Д. Зерової та Л.Я. Серьогіної про хальцид-насіenneїдів (1994) та М.Д. Зерової про евритомід Палеарктики (1994). Результатом злагодженої роботи ентомологів з різних установ була підготовка 178 нарисів з наземних членистоногих (переважно комах) у другому виданні Червоної книги України (1994), що майже вдсятеро більше, ніж було у першому виданні (1982).

У вересні 1992 р. у Харкові відбувся IV з'їзд Українського ентомологічно то-

вариства, який став першим з'їздом ентомологів незалежної України, чисельність яких становила понад 700 членів у 15-ти регіональних відділеннях.

Українська ентомологія, зазнавши втрат через припинення бюджетного фінансування низки проектів, у т. ч. і в сільськогосподарській ентомології, та внаслідок “вимивання” кадрів наймолодшої і середньої вікової ланки в інші сфери діяльності, все ж таки зробила спробу знайти альтернативні ресурси для продовження досліджень. Попри те, що ентомологічні дослідження лежать за межами “головного річища” сучасної біології, невеликих міжнародних грантів провідним українським ентомологам-систематикам вистачало не тільки для поїздок до провідних ентомологічних колекцій Західної Європи, Америки та Азії, а й для організації із залишків цих коштів експедицій у найменш вивчені регіони України, Середньої Азії, Греції, Ізраїлю, Туреччини, Ірану, Афганістану і навіть Центральної Америки та Африки.

За умов, що склалися, найважливіші ентомологічні дослідження перейшли у площину крупних таксономічних ревізій, більше не обмежених рамками ні фауни України, ні Радянського Союзу. В Інституті зоології такі дослідження виконували або продовжують виконувати В.Г. Долін, М.Д. Зерова, Л.І. Францевич, З.С. Гершензон, Р.В. Андреева, О.В. Пучков, О.Г. Радченко, В.О. Корнеев, С.В. Горб, О.П. Каменєва, Л.П. Ромасенко, О.В. Гумовський, В.К. Односум, Є.Е. Перковський, Є.В. Рутян, С.А. Сімутник, Д.В. Гладун; в Ужгородському університеті — В.О. Чумак, у Львівському Державному науково-природознавчому музеї — В.Б. Різун, Р.Й. Годунько, Т.П. Яницький, І.Б. Коновалова, І.Я. Капрусь, В.В. Меламуд, Є.В. Рукавець, Ю.Ю. Шрубович, в Інституті екології Карпат НАН України працюють Ю.В. Канарський, А.Я. Гірна, у Львівському національному університеті ім. Івана Франка — Р.С. Павлюк, у Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника ентомологічні

дослідження проводить А.Г. Сіренко, у Херсонському університеті — Л.І. Русіна. Продовжуються і традиційні дослідження української фауни: в Донецькому університеті З.В. Усовою, та новою генерацією її учнів: К.Б. Сухомлін, М.В. Ревою, О.П. Зінченком, Г.В. Поповим, І.О. Бондаренко та ін. В Одеському відділенні УЕТ плідно працюють С.О. Глушкова, Л.Б. Черней, Л.Г. Тітова, В.Н. Большакова, Ю.Е. Ключковський, Ю.В. Білоусов та ін. Основну організаційну роботу в цьому напрямі здійснює Ю.Е. Ключковський, який очолює Дослідну станцію карантину винограду та плодових культур ІЗР УААН.

Фауністичні та екологічні дослідження знайшли відображення в роботах І.В. Мальцева та С.Я. Блінштейна, О.М. Кілімника, В.Ф. Микитюка, Т.Ф. Крутоголової, В.Б. Ніколаєва, В.Я. Грибова, В.В. Березовського та ін. З початку 2000-х років плідно працюють молоді ентомологи В.А. Трач (твердокрилі: листійди), В.В. Дядичко, О.С. Дятлова, С.Я. Бурдейна, Л.В. Неплій, О.Ф. Делі, Н.М. Непом'яша, А.В. Гонтаренко та ін. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка ентомологічні дослідження у 1990–2000-і роки проводять Ю.Г. Вервес, Н.О. Матушкіна, О.В. Бідзиля, І.Ю. Костюк, М.М. Біляшівський, В.А. Горобчин, Л.А. Хрокало, Ю.В. Проценко та ін. У різних установах Харкова у цей час плідно працюють ентомологи О.З. Злотін, О.В. Захаренко, В.Л. Мешкова, О.Ф. Бартенєв, В.М. Грамма, О.Г. Шатровський, І.П. Леженіна, Д.В. Вовк, О.М. Дрогваленко та ін.

Всупереч надзвичайним труднощам цього періоду наукові співробітники Інституту зоології знаходять можливості для публікації нових монографічних зведень: М.Д. Зерова та Л.Я. Серегина (1998, 1999, 2002, 2003) публікують огляди хальцид-евритомід, ормірид та торимід Палеарктики, а С.В. Кононова у співавторстві з М.О. Козловим (2001, 2008) — їздців-сцелонід Палеарктики.

1994–1998 рр. у видавництві Раєвського вийшли друком 4 томи «Журна-

лу Українського ентомологічного товариства», проте за умов кризи 1999 року його вихід повністю припинився.

Серед міжнародних проектів, у яких брали участь українські ентомологи, слід відзначити:

— «Определитель насекомых Дальнего Востока СССР / России» (Ю.Г. Вервес, З.С. Гершензон, М.Д. Зерова, О.П. Каменева, С.В. Кононова, В.О. Корнєєв, А.Г. Котенко, Л.А. Хрокало);

— «Fauna Europaea», «Manual of Diptera of Central America», «List of terrestrial fungi, flora and fauna of Madeira and Selvagens archipelagos» (В.О. Корнєєв, О.П. Каменева);

— «Evolution and Behavior of Fruit Flies», «Biology, Ecology and Evolution of Gall-Inducing Arthropods» (В.О. Корнєєв);

— «Збереження біорізноманіття Карпат», «Біорізноманіття у ялиново-ялівецево-букових лісах: Чого не вистачає господарським швейцарським лісам (Плентервальд) у порівнянні з пралісами Закарпаття (Україна)?», «Трансформаційні процеси в басейні верхнього Дністра» (Р.Й. Годунько, І.Я. Капрусь, Є.К. Ляшенко, В.В. Меламуд, В.Б. Різун, В.О. Чумак, Т.П. Яницький та ін.) за результатами яких видано монографію «Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника» (1997), серію статей (2001-2004). (2000-2004 pp.) та книгу «Transformation processes in the Western Ukraine. Concepts for a sustainable land use» (2008) та багато інших.

У видавництві Раєвського вийшли друком два випуски визначників у серії «Природа України»: «Денні метелики» (2005) та «Совки» (2006), авторами яких є Ю.П. Некрутенко, В.В. Чиколовець і З.Ф. Ключко. 2008 р. опубліковано монографію старійшини української ентомології Віри Олексіївни Мамонтової про еволюцію, філогенез та систему попелиць родини Lachnidae, а також книгу О.Ю. Мателешка про водних твердокрилих Українських Карпат.

Нині надзвичайно нагальними є дослідження змін у складі фауни України та локальних фаун внаслідок різ-

ких зрушень абіотичних та біотичних факторів, які супроводжуються появою численних адвентивних видів, що призводить до нових, практично не прогнозованих зрушень у складі та структурі екосистем. На жаль, ентомофауна України лишається все ще маловивченою стосовно низки важливих у господарському відношенні груп, не кажучи про менш важливі для людини, проте не менш значущі для екосистем таксономи комах. Це не дає змоги вчасно помітити ці процеси на самому їх початку і тому лишається надзвичайно важливою підготовка кваліфікованих фауністів і систематиків з багатьох родин комах.

Важливою є і роль Українського ентомологічного товариства у справі охорони довкілля. Українські ентомологи постійно вивчають склад ентомофаун природоохоронних територій: заповідників, національних та регіональних ландшафтних парків та роблять внесок до літописів природи. Товариство виступає в якості координатора у зборі відомостей про рідкісні та види, які зникають і занесені або мають бути занесеними до Червоної книги України. До III видання Червоної книги України, виданої 2009 р., увійшли 226 видів комах. Важливий внесок у написання зробили українські ентомологи А.Г. Котенко, З.Ф. Ключко, І.Г. Плющ, О.В. Пучков, В.Г. Радченко, В.О. Корнєєв та ін.

Плідно працюють регіональні осередки. У 2005 році силами Львівського відділення УЕТ проведено міжнародну ентомологічну конференцію «Загальна і прикладна ентомологія в Україні», присвячену пам'яті В.Г. Доліна, а починаючи з 2007 р. щорічно збирається Львівська ентомологічна школа.

2004 р. передчасно пішов з життя президент УЕТ, член-кореспондент НАН України В.Г. Долін. З 2004 по 2007 р. обов'язки президента було покладено на професора Й.Т. Покозія.

У серпні 2007 р. в Ніжині відбувся VII з'їзд Українського ентомологічного товариства, на якому президентом товариства було обрано академіка УААН В.П. Федоренка.

На сьогодні членами Українського

ентомологічного товариства є **близько 400 осіб**, серед яких співробітники наукових центрів та установ Національної академії наук України і Національної академії аграрних наук України, викладачі та студенти зоологічних кафедр вищих навчальних закладів, у тому числі ентомологи Білорусі, Росії та інших країн, а також ентомологи-аматори.

Товариство є тим сприятливим середовищем, у межах якого ентомологи, що розробляють ентомологічну науку у різних напрямках, успішно контактують, плідно співпрацюючи та координуючи свою наукову, просвітницьку та колекціонерську діяльність, сприяючи найвищому розвитку науки про комах у незалежній Україні.

Зрозуміло, що всебічний історичний огляд такої протяжної як у часі, так і в просторі діяльності товариства був

би не під силу одній людині. В нашій роботі використано матеріали статей та книг В.Г. Доліна, В.О. Мамонтової та О.П. Кришталя (1985), В.М. Грами (1992), В.Г. Рошка (2007), неопубліковані рукописні нотатки З.В. Усової, матеріали Інтернет-сторінок Нікітського ботанічного саду та Російського ентомологічного товариства. Підготували та зібрали літературні та архівні матеріали М.Д. Зерова та В.М. Фурсов (Інститут зоології НАН України), Ю.Г. Вєрвєс та М.В. Круть (Інститут захисту рослин НААНУ), за що ми щиро їм вдячні. Цінну інформацію люб'язно надали також М.М. Біляшівський, Н.Г. Дашкіна, К.Б. Сухомлін, В.Б. Різун, В.Г. Рошко, Е.В. Турис, О.В. Пучков, З.С. Гершензон та С.П. Ужєвська, котрим ми висловлюємо свою щирю подяку.